

CIÈNCIES

Algunes fites en la formació naturalista i pedagògica del professor Josep M. Àlvarez Ribera

Per Joan Vallès Xirau^(*)

Resum

Donem a conèixer en aquest treball diversos aspectes d'una època important en la formació com a ensenyant i com a naturalista del senyor Josep M. Àlvarez Ribera, professor de Ciències Naturals de l'Institut Ramon Muntaner de Figueres, molt conegut perquè hi va exercir des del final de la guerra civil fins que es va jubilar el 1977. Documents conservats a l'Arxiu Històric General de la Universitat de Barcelona permeten de reconstruir un curs d'estiu de Botànica al qual Àlvarez va assistir el 1933, quan feia ben poc que havia obtingut la llicenciatura en Ciències Naturals i es disposava a iniciar la seva activitat docent. El curs, impartit pel doctor Pius Font i Quer, va consistir en alguna lliçó teòrica, dues sessions de laboratori i una sortida de set dies al Pirineu, en la línia, llavors (i potser fins i tot ara) molt innovadora de Font d'integrar la teoria i les pràctiques i donar a aquestes darreres una dimensió fonamental en l'ensenyament de la Botànica. Tothom que hagi estat alumne del senyor Àlvarez té, ben segur, present, com ell tenia també aquesta mentalitat i creiem que aquest curs degué tenir prou a veure en aquesta seva manera de procedir per a ensenyar la seva disciplina. A part d'això, remarquem també en aquest article la forta vinculació d'Àlvarez amb la Institució Catalana d'Història Natural en la mateixa època primerenca com a llicenciat, la qual cosa segurament va contribuir també a la seva formació.

Paraules clau

Botànica, Ciències Naturals, ensenyament, Josep M. Àlvarez

Abstract

We give notice in this work of some relevant aspects in the training as a teacher and as a naturalist of Mr. Josep M. Àlvarez Ribera, professor of Natural Sciences at the Institut Ramon Muntaner in Figueres, very well known, since he worked there from the end of the civil war until his retirement in 1977. Documents conserved in the Arxiu històric general of the Universitat de Barcelona allow us to reconstruct a summer course on Botany, which Àlvarez attended in 1933, when he had recently obtained the university degree in Natural Sciences and was ready to start his teaching activity. The course, lectured by Prof. Pius Font i Quer, consisted of a few theoretical lessons, two laboratory sessions and a seven-day field trip to the Pyrenees, in the then (and perhaps even today) innovative Font's method integrating theory and practice giving the latter a fundamental dimension in Botany learning. All people having been a Mr. Àlvarez's student have surely noticed that he also had this mentality, and we believe that this course was powerfully influential in his modality of teaching his discipline. Apart from this, we also remark in this paper Àlvarez's strong connexion with the Institució Catalana d'Història Natural in the same period of recent postgraduate, which surely contributed to his training as well.

Keywords

Botany, Natural Sciences, teaching, Josep M. Àlvarez

Recepció: 15/03/2013 • Acceptació: 26/06/2013.

* Laboratori de Botànica, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, joanvalles@ub.edu

DOI: 10.2436/20.8010.01.131

AIEE, Figueres, 44 (2013), pàg. 297-313

*Als meus professors de Ciències Naturals a l'ensenyament secundari:
Josep Falgàs, Leoncio Gascón, Josep M. Masdevall, Catalina Casanovas
i Josep M. Álvarez. Sovint em recordo –gratament– d'ells en l'exercici
de la meva feina docent i investigadora en aquest àmbit.*

INTRODUCCIÓ*

Les Ciències Naturals, que –amb diferents noms i repartiment de continguts– han estat i són presents en important mesura en l'ensenyament secundari, donaven nom a una llicenciatura universitària que a casa nostra va durar fins que, a principis de la dècada de 1970, es va escindir en dues, Biologia i Geologia. Aquesta disciplina polièdrica ha donat lloc a l'adjectiu naturalista, aplicat, entre altres, a les persones que es dediquen a l'estudi dels organismes o productes dels seus tres àmbits bàsics: flora, fauna i gea (i s'hi podria incloure encara la microbiota, tot i que els microbiòlegs se separen més del paradigma d'un naturalista que no pas els botànics, zoòlegs o geòlegs).

És cert que no pas tots els continguts de Ciències Naturals que es consideren a l'ensenyament secundari (ni a l'universitari, però aquí ens ocuparem bàsicament del primer que hem esmentat) són de caire naturalista; la Genètica o la Bioquímica, posem per cas, hi tenen, com és lògic, un pes important. De totes maneres, ens volem fixar ara en aquesta mena de continguts, perquè tenen un component que els distingeix de la major part d'altres disciplines científiques experimentals: a més del fonament teòric i de l'aspecte pràctic de laboratori –comú amb les matèries mencionades– en la recerca en el seu àmbit –i, abans, en el seu ensenyament i aprenentatge– és bàsic el treball de camp.

* L'autor agraeix a Meritxell Anton, M. Àngels Esteban, Neus Jaumot i Teresa Vernet les facilitats per a la consulta de l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona i per a l'adquisició dels drets de reproducció de dues imatges; a Josep M. Camarasa i Isabel Munujos, les dades fornides relacionades amb l'arxiu de la Institució Catalana d'Història Natural; a Joan Ferrerós i Joan Manuel Soldevilla, les gestions per a aconseguir fotografies a l'arxiu de l'Institut Ramon Muntaner de Figueres i a aquesta institució la generosa cessió de dues imatges. També regracia Lluís Benejam, Josep M. Dacosta, Pere Gifre i Maria Xirau per haver llegit el manuscrit i pels comentaris que li n'han fet de cares a preparar-ne la versió definitiva.

En aquest treball volem posar de manifest la importància d'aquests tres pilars –teoria, laboratori i camp– en la formació del naturalista i ho farem amb l'exemple bàsic d'un cas: un curs d'estiu de Botànica fet l'estiu de 1933, impartit per professorat universitari i adreçat a docents d'ensenyament secundari. En concret, analitzarem com el va aprofitar un aleshores jove i novell professor, Josep M. Àlvarez, que al cap de pocs anys va instal·lar-se a Figueres, on va exercir l'ensenyament de les Ciències Naturals durant gairebé 40 anys. Hem pogut consultar les dades d'aquest curs a l'Arxiu Històric General de la Universitat de Barcelona (llogall 38/3/2/16), on es conserven els treballs realitzats pels alumnes que el van fer, així com l'expedient d'estudiant d'Àlvarez, que es conserva en el mateix arxiu. A més, ens ocuparem també de la implicació important que Àlvarez va tenir en aquell mateix temps en la Institució Catalana d'Història Natural, a partir de la consulta dels Butlletins i d'altre material d'aquesta societat científica.

LA FORMACIÓ I LA CARRERA D'UN NATURALISTA: EL SENYOR ÀLVAREZ

D'aquesta manera fou conegut a l'institut d'ensenyament mitjà (o de segon ensenyament o d'ensenyament secundari, segons les èpoques) Ramon Muntaner de Figueres i a la ciutat en general un dels professors que n'han estat més populars, per la seva tasca docent, pel fet d'haver-la dut a terme de manera continuada al mateix lloc durant molts anys i per haver estat secretari del centre, també molt de temps i en bona part quan no hi havia cap altre institut a la ciutat, la qual cosa feia el paper dels seus professors i directius encara més rellevant. Hom pot trobar dades de les seves activitats docents i incidència en la vida ciutadana a Ferrerós (2006).

Josep M. Àlvarez Ribera va néixer a Palamós el 25 de març de 1907, segons consta a la partida de naixement que forma part del seu dossier d'estudiant a la Universitat de Barcelona. Va estudiar a col·legis dels germans de La Salle al seu poble natal i a Barcelona (Ferrerós, 2006; Padrosa, 2009). L'any 1920, va fer l'examen d'ingrés al batxillerat a l'Institut de Girona i entre els cursos 1920-1921 i 1924-1925 va cursar el batxillerat a l'Institut de Reus (els dos primers cursos en ensenyament col·legiat i els altres, lliure). El 14 d'octubre de 1925 li fou expedit el títol de batxiller per l'institut esmentat, que pertanyia al districte universitari de Barcelona.

Va estudiar la carrera de Ciències Naturals a la Universitat de Barcelona entre els cursos 1925-26 i 1928-1929. A la figura 1, presentem la foto que hi ha al seu expedient d'estudiant d'aquesta universitat. El curs 1929-1930 va matricular-se a assignatures complementàries, no de la seva carrera i tan diverses com ara Anàlisi química i Psicologia experimental (probablement devia comportar-s'hi com a oient, i no en té qualificació). De les assignatures de la llicenciatura va tenir, com a qualificacions, quatre aprovats (tots de matèries força generals i del primer curs), quatre notables, sis excel·lents i dues matrícules d'honor. Ja devia tenir la idea clara de dedicar-se a l'ensenyament, car el seu dossier d'estudiant universitari conté la informació que va ser alumne del Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona. Aquest Seminari, de la llavors Facultat de Filosofia i Lletres i precursor de l'actual Facultat de Pedagogia, fou fundat i dirigit per un altre empordanès, Joaquim Xirau Palau (Figueres, 1895 - México, D.F., 1946); una de les seves fites era lligar l'ensenyament universitari i el preuniversitari i el seu abast no era pas limitat a les humanitats, sinó que comprenia les ciències experimentals i en concret la Biologia, que sempre havia interessat particularment al creador del seminari (per a informació sobre Xirau vegeu, per exemple, Siguan, 1995, i Vilanou i Gotsens, 1995).

Figura 1. Fotografia de Josep M. Àlvarez al seu expedient acadèmic a la Universitat de Barcelona, ben probablement corresponent a l'any 1925, en què hi va ingressar com a estudiant (Arxiu Històric General de la Universitat de Barcelona).

El seu títol de llicenciat té data d'1 de juny de 1932. Probablement Àlvarez en va sol·licitar l'expedició llavors (tot i que havia acabat la llicenciatura abans) perquè el va haver de presentar per a ser contractat a la universitat: el 26 de setembre de 1932 fou nomenat per la junta de la facultat de Ciències de la Universitat de Barcelona Ajudant de classes pràctiques de Zoografia d'articulats –matèria que en algun document és esmentada com a Zoologia especial 2n curs (Entomologia)–, ajudantia que havia quedat lliure, perquè l'auxiliar numerari, Dr. Fernando López de Mendigutia, n'exercia temporalment la càtedra, llavors vacant. El sou que percebia era de 3.000 pessetes anuals. Cap al final del curs li fou prolongada l'ajudantia durant l'estiu (de juliol a setembre de 1933), amb la missió de conservar i ordenar el laboratori de la càtedra i recol·lectar nous exemplars, amb la qual cosa es posa ja de manifest l'interès del treball de camp en les disciplines naturalistes.

Encara que Àlvarez va ser fonamentalment un professor d'ensenyament secundari, cal remarcar, com hem vist, que els inicis de la seva activitat docent van ser a la universitat. En el mateix període en què exercia l'ajudantia esmentada, Àlvarez va fer també, tal com consta en una relació de mèrits al seu expedient universitari, les primeres feines en l'àmbit que va dominar la seva carrera docent. D'una banda, va ser professor complementari de l'Institut-Escola de Barcelona, institució pedagògica emblemàtica de la Generalitat de Catalunya del temps de la segona República. També fou col·laborador de la càtedra d'Història Natural de l'Institut Balmes, un dels més coneguts i reconeguts de Barcelona. Finalment, va exercir com a professor d'Història Natural a la Institució Cultural "Pedagogium".

La seva primera plaça fixa com a ensenyant de secundària fou a la vila de Sant Feliu de Guíxols, de l'institut de la qual fou un dels fundadors i director (Ferrerós, 2006; Padrosa, 2009). El novembre de 1933 fou nomenat catedràtic de segon ensenyament a Tortosa, però no hi arribà a prendre possessió, car fou instat per les autoritats –i després confirmat per la ponència de personal de la Junta per a la substitució del segon ensenyament de les congregacions religioses– a romandre al col·legi subvencionat de Sant Feliu en el qual, com hem dit, exercia (Redacció de *La Vanguardia*, 1934). El 1936 consta al *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural* com a director de l'Institut de Sant Feliu. El 1939, just acabada la guerra civil, obtingué la plaça que seria definitiva a l'institut de Figueres, car ja no se'n va moure fins que es va jubilar el 1977. Hi ensenyà Ciències Naturals al llarg de 38 anys, durant molts dels quals va ser, a més, el secretari del centre. A les figures 2 i 3 presentem dues fotos seves de maduresa, provinents de l'arxiu de l'Institut Ramon Muntaner de Figueres.

Figura 2. Fotografia de Josep M. Àlvarez en un homenatge que se li va retre després d'haver-se jubilat, provinent de l'Institut Ramon Muntaner de Figueres, on va exercir la docència molts anys (Arxiu de l'Institut Ramon Muntaner de Figueres).

A part del canvi de destí, als inicis de la dictadura de Franco sembla que Àlvarez va tenir ganes de recuperar l'època d'estudiant. El darrer document, cronològicament, del seu expedient universitari mostra que, “*Deseando en la actualidad cursar la carrera de Farmacia*”, el 18 de setembre de 1939 va demanar a la Universitat de Barcelona la convalidació d'assignatures del primer curs de Farmàcia (ampliació de Matemàtiques, Física teòrica i experimental i Química experimental). La seva sol·licitud –que acabava amb mots molt propis de l'època “*Dios salve a España y guarde por muchos años la vida a V.I.*”– fou resposta positivament dos dies més tard, però no consta enlloc ni tan sols que s'arribés a matricular de cap més assignatura. Igualment, no hi ha cap rastre que reprengués contacte amb la ICHN –quan això va ser possible força anys més tard, vegeu Camarasa (2000)–, ja que el seu nom no surt ni en Butlletins ni en altres documents de l'arxiu d'aquesta societat científica. La vida professional d'Àlvarez va quedar, doncs, limitada, a l'ensenyament i la gestió acadèmica a la capital altempordanesa.

El senyor Àlvarez va ser professor d'un gran nombre d'alumnes de diverses generacions a l'Institut Ramon Muntaner de Figueres. A més, el seu càrrec de secretari pràcticament perpetu del centre li donava una presència particular, tant a la institució com a la ciutat. D'això darrer, a part que pràcticament tothom a Figueres el coneixia, n'és un exemple el fet que va ser nomenat suplent (i suplent justament d'un altre figuerenc d'adopció també molt conegut a partir de la seva activitat com a professor a l'institut, el matemàtic Josep Cuadras Planas) d'un tribunal per a una plaça d'oficial de l'escola tecnicoadministrativa de l'Ajuntament de Figueres en representació del professorat oficial, la qual cosa significava una alta consideració envers l'estament professoral en la vida local (BOE núm. 65, 17 de març del 1975).

Format en bona part i iniciat en la docència en l'època de l'avançada pedagogia de la Generalitat republicana, Àlvarez va exercir de ple durant tot el franquisme. Aparences, idees o pràctiques polítiques a part, és indubtable que no va oblidar els mètodes docents amb els quals havia après la seva matèria i creiem que el curs d'estiu del qual ens ocupem en aquesta nota fou una fita rellevant de cara a la seva actuació com a ensenyant.

Després de la jubilació, Josep M. Àlvarez va restar a Figueres, on va morir el 19 de setembre de 1991, a l'edat de 84 anys (esquela a *La Vanguardia* del divendres 20 de setembre del 1991). És enterrat a la seva vila nadiua, Palamós.

ENTRE L'APRENTATGE I LA RECERCA: EL JOVE NATURALISTA ÀLVAREZ A LA INSTITUCIÓ CATALANA D'HISTÒRIA NATURAL

Encara no ben bé acabada la llicenciatura, Àlvarez va inscriure's a la Institució Catalana d'Història Natural (ICHN), entitat fundada el 1899, des del 1917 filial de l'Institut d'Estudis Catalans i ben activa (hom en pot trobar informació detallada a Camarasa, 2000), que ha agrupat pràcticament tothom que poc o molt s'hagi dedicat, com a professional o de manera afeccionada, a aquest àmbit de la ciència a casa nostra. El 22 de maig de 1929 assistí per primer cop a una sessió científica de la ICHN, com a invitat perquè encara no n'era membre, car just aquell dia fou presentat, com era prescriptiu, per tres socis (el botànic Josep Cuatrecasas i els zoòlegs Ascensi Codina i Ignasi de Sagarra), i fou admès oficialment en la següent sessió, el 6 de juny del mateix any (tal com consta a la secció oficial de diversos números del volum 29, del 1929, del Butlletí de la ICHN). L'especialitat que va triar per a ser identificat dins de la Institució va ser la Ictiologia. Durant

més o menys un any va anar prenent part en les activitats de la ICHN, la qual cosa li devia servir de formació, car naturalistes novells, però sobretot d'altres de molt experimentats hi presentaven comunicacions científiques de temes variats i de tant en tant es feien sortides al camp.

Àlvarez s'implicà de seguida amb la ICHN i a l'assemblea del 5 de desembre de 1929 en fou elegit membre de la junta directiva, concretament secretari (Butlletí de la ICHN, vol. 29, 1929). Va exercir aquest càrrec durant menys d'un any, ja que en va haver de dimitir pel fet de deixar de residir a Barcelona, la qual cosa li feia difícil d'ocupar-se'n. De totes maneres, no es va pas desvincular de l'entitat: va continuar assistint –de manera més esparsa– a sessions científiques i assemblees, va avalar i presentar nous socis a la Institució, va fer-hi propostes (com la d'organitzar una reunió de naturalistes catalans per tal d'expandir el conreu de les Ciències Naturals a Catalunya; Butlletí de la ICHN, vol. 31, 1931) i va actuar com a revisor dels comptes a l'assemblea de l'any 1933 (Butlletí de la ICHN, vol. 33, 1934).

A més d'això, col·laborà amb la comissió de bibliografia de la ICHN i escriví tres recensions de treballs sobre peixos, que van ser publicades al volum 30 del Butlletí (Àlvarez, 1930a,b,c). No hem trobat enlloc notícia de cap altra publicació del senyor Àlvarez en una revista científica, tot i que sí que va publicar alguns articles (entre ells algun de caire pedagògic i amb referències a la importància de les sortides amb estudiants) a la revista setmanal local de Sant Feliu de Guíxols quan treballava en aquella població (Ferrerós, 2006). Probablement si hagués continuat lligat a la universitat i la ICHN hauria fet ell mateix activitats de recerca que haurien acabat essent reportades en articles, però en centrar-se en l'ensenyament secundari i havent-hi hagut entremig totes les dificultats de la guerra i la llarga postguerra aquesta possible carrera va quedar estroncada.

UN PROFESSOR DE LUXE PER A UN CURS D'ESTIU D'UN LLICENCIAT NOVELL: EL DOCTOR FONT I QUER

L'organitzador i professor del curs del qual tractarem va ser el doctor Pius Font i Quer, botànic de gran prestigi i pal de paller de l'escola botànica contemporània d'aquesta disciplina a casa nostra. Va néixer a Lleida el 1888. Es llicencià primer en Ciències, secció de Química, i després en Farmàcia a la Universitat de Barcelona. Es doctorà en Farmàcia el 1914 a l'aleshores anomenada Universidad Central, a Madrid –l'única de l'estat espanyol on es podia obtenir el doctorat llavors– amb una tesi sobre la flora de la

comarca del Bages. Del 1917 al 1922 fou professor auxiliar de Botànica a la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona, els dos darrers anys, a més, com a encarregat de càtedra. El 1922, després d'unes oposicions no reeixides, deixà la universitat i traslladà la seva activitat docent a l'Escola d'Agricultura de Barcelona. Alhora fou director de la secció de Botànica del Museu de Ciències Naturals de Barcelona, a partir de la qual fundà, el 1931, l'Institut Botànic de Barcelona. El 1933 tornà a la universitat: la Universitat Autònoma de Barcelona republicana el va contractar com a professor agregat permanent, equivalent al càrrec de catedràtic. Des d'aleshores dugué la direcció de la recerca i l'ensenyament de la botànica al nostre país.

A més del que hem dit, i a més de combregar amb idees republicanes i catalanistes, Font era militar –del cos de Farmàcia, on arribà a ser coronel–, de manera que no ha pas de sorprendre que, en acabar la guerra civil, fos desposseït de tots els seus càrrecs. Després d'uns anys a la presó, reféu la seva vida i, contractat per l'editorial Labor, traduí i redactà llibres, entre els quals dos, el *Diccionario de Botànica* i *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*, han estat i són molt reconeguts i utilitzats. Amb tant de suport com es podia per part del seu deixeble Antoni de Bolòs, que el va succeir a l'Institut Botànic, amb el respecte del seu successor a la universitat, Mariano Losa, i amb el fort reconeixement que tenia per part de la comunitat botànica europea, Font va poder reprendre el treball botànic i de fet fou una mena de líder moral de la botànica catalana fins que va morir, el 1964, a Barcelona.

Investigador sòlid, professor actiu i amb grans dots d'organitzador, Font revolucionà i dinamitzà la Botànica a casa nostra. El curs que ara ens ocupa és una mostra del seu plantejament en la docència de la seva matèria, en la qual considerava que la pràctica –inclosa la de camp– havia de tenir un paper preminent. Convidem qui no ho conegui a llegir el mètode docent de Font explicat per una de les seves deixebles a l'època de la qual tractem, Creu Casas, que va ser primer professora de Botànica a la mateixa facultat que el seu mestre –quan ell n'era apartat– i va arribar a catedràtica a la nova Universitat Autònoma de Barcelona a Bellaterra (Casas, 1988). A més, informació detallada sobre la vida i l'obra d'aquest botànic pot ser consultada a Camarasa (1988).

UN CURS CLAU PER A LA FORMACIÓ D'UN NATURALISTA I ENSENYANT

L'activitat que descrivim tenia la denominació de curset per al professorat de segon ensenyament. La documentació que n'hi ha a l'Arxiu General Històric de la Universitat de Barcelona ens permet de reconstruir-

lo a través de quatre documents de cadascun dels estudiants assistents al curs: 1) el resum d'una conferència feta pel doctor Font als cursetistes el 29 de juliol del 1933 sobre l'ensenyament de la Botànica al batxillerat, 2) el report de la sortida i el treball de camp al Pirineu del 3 al 9 de juliol, 3) l'informe sobre les dues pràctiques de laboratori que es van fer a partir de l'11 d'agost, i 4) una versió –esquemàtica o més llarga, segons els casos– d'una lliçó del programa que cada estudiant va haver de presentar oralment a partir del 22 d'agost. Tots els documents són en castellà –tot i que el doctor Font va usar també el català tant en activitats docents com en publicacions de recerca–, probablement perquè el curs era obert a professorat de la resta de l'estat espanyol. En dona testimoni molt gràficament un dels alumnes, Celso Sánchez-Crespo y Gómez, quan afirma “*Saliendo de Barcelona en automóvil fuimos primeramente a Esterrí d'Aneu, que hay una distancia aproximada de 290 ó 300 km, claro que para los cursillistas que estamos fuera de nuestro hogar a 600 ó más kilómetros de nuestra tierra, sin elementos suficientes y como gallina en corral ajeno, emitir un seudopodo de esta distancia es un buen sacrificio, menos mal que la esquisita corrección y amabilidad del Dr. Font así como su gran competencia botánica nos hizo más agradable y llevadera esta larga excursión que en otras condiciones y con otro Sr. nos hubiera parecido eterna*”.

Els alumnes que van seguir el curset van ser 16. A part del senyor Àlvarez, en volem remarcar dos més. M. Àngels Ferrer Sensat (Barcelona, 1904-1992), com Àlvarez llicenciada en Ciències Naturals i professora d'aquesta matèria a l'ensenyament secundari, on va aplicar mètodes innovadors, en part apresos de la seva mare, la coneguda pedagoga Rosa Sensat. I Prudenci Seró Navàs (Cabassers, 1883-1963), metge i llicenciat en Ciències Naturals, que va exercir la docència de la Botànica a la Facultat de Ciències de la Universitat de Barcelona en uns temps ben difícils, de 1939 a 1953, i especialment des del 1942, any en què va morir el catedràtic amb qui treballava, Benito Fernández Riofrío. Ultra el professor i els 16 cursetistes, segons l'informe de Sánchez-Crespo hi va participar també, com a agregat, el botànic senyor Fàbregas. En els documents sobre el curset no hem trobat més informació sobre aquesta persona, peròensem que és força probable que es tracti de Salvi Fàbrega i Grau (1868 - ca. 1950), farmacèutic i membre de la ICHN des del 1919, en la qual fou força actiu entre 1932 i el final de la guerra civil (Camarasa, 2000). Fàbrega consta a la secció oficial del Butlletí de la ICHN en el seu primer número de 1934 amb l'especialitat de Botànica i com a membre (tresorer) de la junta de l'entitat, llavors presidida per Pius Font i Quer. Atesa doncs, la coneixença i la col·laboració entre Font i Fàbrega

no resulta pas estrany de pensar que el primer pogués demanar al segon d'ajudar-lo en el desenvolupament del curs.

Els elements del curset van ser els següents:

Marc teòric. Va consistir, com hem dit, en una conferència del doctor Font. Dels resums dels cursetistes en deduïm que a la base fou un seminari sobre l'ensenyament de la Botànica al batxillerat, amb atenció als continguts i a la metodologia, però que va anar més enllà i va consistir en el plantejament d'un model per a la docència d'aquesta disciplina al país en general, la qual cosa lliga amb l'esperit organitzatiu de Font i el moment de canvi i renovació –en els inicis de la República– dels sistemes pedagògics.

Pràctiques de laboratori. N'hi va haver dues, de temes i mètodes prou diferents. La primera va consistir a observar i descriure amb detall una planta, l'estramoni o tabac de pastor (*Datura stramonium*). La segona va consistir a observar al microscopi una gota d'aigua amb el raspat de les parets d'un aquari, en el qual calia reconèixer diferents menes d'algues. D'aquesta manera hi havia un equilibri tant entre la fanerogàmia i la criptogàmia com entre les observacions macroscòpiques i microscòpiques.

Pràctiques de camp. La sortida al Pirineu va ser plantejada com un exercici per a poder-la realitzar més endavant amb els alumnes de batxillerat. El títol del report de M. Àngels Ferrer és ben clar en aquest sentit ("*Una excursión a los Pirineos y sugerencias respecto al proyecto de realizarla con alumnos de Bachillerato*") i Prudenci Seró, al seu informe, es planteja com actuaria en casos determinats: "*Puestos allí, con los supuestos alumnos, les diría que estamos en el valle del Bonaigua...*", la qual cosa mostra la voluntat pedagògica de l'excursió.

Exposició d'una lliçó. Cadascun dels cursetistes havia de triar un tema entre els continguts de Botànica a l'ensenyament secundari i exposar-lo tal com ho faria a l'aula amb els alumnes. Els que van escollir els tres professors als quals ens hem referit van ser ben diversos: "*¿Cómo son la vegetación y la flora de las montañas?*" (M. Àngels Ferrer), "*Familia Compuestas*" (Prudenci Seró) i "*Los hongos*" (Josep M. Àlvarez). A continuació transcriurem algunes frases d'Àlvarez –i en farem algun comentari– contingudes en els escrits que va haver de presentar en haver acabat el curs, que donen una idea prou bona del nivell que aquella activitat va tenir i del pensament de l'aleshores jove professor.

NOTES DE JOSEP M. ÀLVAREZ EN ELS DOCUMENTS DEL CURS

El resum de la conferència del doctor Font sobre l'ensenyament de la Botànica és similar en tots els cursetistes i no n'aporta llurs idees, car no es tractava d'opinar, sinó de sintetitzar el que el professor els havia dit i, se

suposa, prendre-ho com a model en l'activitat docent de cadascun d'ells des d'aleshores. De fet el mateix Àlvarez diu, al seu resum, "*De acuerdo con lo indicado, me abstengo de todo comentario, reservándolos para la memoria final*". Lamentablement no hem trobat aquestes memòries finals o bé es tracta dels resums de l'activitat més llarga del curs, l'excursió, que sí que requerien i contenen, com veurem, opinions personals sobre maneres de fer docents. En qualsevol cas, als altres dos documents ja hi surten punts de vista i són, doncs, més adequats per a saber com el senyor Àlvarez considerava alguns temes de les Ciències Naturals i llur ensenyament.

La lliçó triada per a ser exposada va ser, com hem dit, la dedicada als fongs. A part que hi estableix una classificació ben completa i detallada d'aquests organismes, i que complementa el report amb la citació d'una extensa i actualitzada bibliografia, en les indicacions sobre la lliçó el professor Àlvarez manifesta un dels trets que van ser característics de la seva manera d'ensenyar, la integració de la teoria i la pràctica: "*Comprendería*

Figura 3. Fotografia, provinent de l'Institut Ramon Muntaner de Figueres, de Josep M. Àlvarez impartint una conferència en una trobada d'antics alumnes a l'esmentat institut, probablement després de la seva jubilació. A la primera fila, a l'esquerra, hi seu el professor de Matemàtiques Josep Cuadras, a qui fem al·lusió de passada en aquest treball (Arxiu de l'Institut Ramon Muntaner de Figueres).

esta lección, parte oral y práctica, observando: micelios, esporangios, esporas, ascas... hongos al natural o en proyecciones, etc...". De seguida en surt una altra, de les seves preferències docents, el dibuix: "De todo, les haría tomar dibujos". Finalment, un tercer interès apareix, l'amenitat dins del rigor. Els continguts de la lliçó són realment d'alt nivell, però, essent, com escriu Àlvarez, adreçats a estudiants de 1r de batxillerat (del d'abans, que tenia sis cursos, ara més o menys equivalent al darrer curs de l'ensenyament primari), caldria fer "toda la lección en plan ameno, y de pura observación, que es lo propio de este curso".

El resum de l'excursió botànica al Pirineu fet per Àlvarez conté també prou elements interessants com a declaració de principis metodològics, des del mateix començament: *"En Ciencias Naturales tienen las excursiones un valor primordial, pues ponen al niño en directo contacto con la Naturaleza, y esto va aguzando su sensibilidad, va labrando en sus entrañas al hombre capaz de reaccionar ante lo bello; pero yo entiendo que tratándose de alumnos del bachillerato no deben limitarse jamás los fines de la excursión a uno solo, p. e. geológico, botánico etc..., es que por ventura en nuestro caso al pasar por los Bruchs y habiendo oido tantas veces este nombre no estamos con la obligación moral de "recordarles" lo que ocurrió el 6 de junio de 1808 y añadirles cuatro nociones de erosión ante el majestuoso Montserrat: de no hacerlo cometeríamos el grave error de volver como antaño a considerar separadas por barreras infranqueables las asignaturas".* Veiem aquí que realment Àlvarez va viure una època de renovació pedagògica –que, tristament, s'esfondraria al cap de poc temps, tot i que, afortunadament, algun pòsit va poder deixar– i que era, com ell mateix diu, un professor *"guiado por estos ideales pedagógicos"*. Cal remarcar que, en una part del resum de la sortida, Àlvarez hi va enganxar un tros de fronda d'una falguera, tot mostrant un altre cop la seva predilecció per ensenyar –ara en un report, però també a l'aula– el material biològic en directe. Al final, després d'haver ressenyat les activitats fetes durant la sortida i com les faria ell amb estudiants de 6è de batxillerat (l'equivalent al 1r del batxillerat actual), Àlvarez torna al dibuix com a eina del naturalista: *"dada mi situación económica no incluyo fotografía alguna, pero sí algunos ligeros croquis, labor quizá más personal que una foto, en cuyo trazado iniciaría a mis alumnos"*. Reproduïm a la figura 4 un dels croquis a què Àlvarez es refereix. És cert que algun altre cursetista sí que posà fotografies al seu informe; de fet, dient el que diu, Àlvarez admet que la fotografia pot ser també útil en aquest àmbit, ahora que reivindica el dibuix com a igualment convenient. Avui en dia el dibuix i la fotografia naturalistes continuen convivint.

L'informe conclou mostrant uns altres trets del caràcter de Josep M. Àlvarez, la bonhomia i bona educació: "*Finalizo, dando al Dr. Font Quer, las más expresivas gracias por haberme hecho conocer una región de Cataluña, para mi enteramente desconocida, así como por la serie de conocimientos adquiridos*". Àlvarez devia conèixer prou bé Font, car coincidien des de feia ja uns anys a la ICHN, de manera que aquest agraïment final segur que no era pas només protocol·lari.

COMENTARIS FINALS

Hem presentat en aquest treball una activitat de formació pràctica (amb una petita, però sòlida, base teòrica) del professorat de Ciències Naturals de batxillerat en el marc de la renovació –podríem dir la revolució, i afegir que, lamentablement, va ser massa breu– que va significar a casa nostra l'escola (i aquí podríem prendre aquest mot com a sinònim de l'ensenyament, des del primari al superior) de la segona República. Sens dubte aquest complement de formació era lògic en uns estudiants que provenien d'una universitat on l'aspecte pràctic era, en general –i, afortunadament, amb algunes excepcions– menystingut, bandejat. Lamentablement el marc innovador va ser només un breu parèntesi, però les persones que hi van ser formades, tinguessin la ideologia o la praxi polítiques que tinguessin durant la dictadura que va maldar per anorrear aquesta activa escola, no podien –ni volien, de fet– renunciar a una manera de fer que els semblava adequada encara que no fos l'habitual. L'autor d'aquest treball, al llarg de 30 anys de docència de la Botànica a la universitat, ha sentit, en nombroses ocasions per part del seus estudiants, que a l'ensenyament secundari mai no s'arribava a la Botànica a les classes de Ciències Naturals. A part que alguns ho usessin com a excusa, probablement hi havia una part de raó en allò que aquells estudiants deien. L'autor d'aquest treball, a més, va ser alumne, precisament de pràctiques, del senyor Àlvarez el penúltim any que aquest va ser en actiu i pot ben assegurar que amb ell s'arribava a totes les parts del programa. No tenim cap dubte que la formació que va rebre –entre la qual considerem rellevant el curs que hem descrit i la seva pertinença a la ICHN en la seva època de llicenciat novell– hi va tenir molt a veure. Gosem esperar que d'aquí molts anys algú pugui afirmar que els responsables de la formació en Ciències Naturals, tant a l'ensenyament secundari com al superior, han estat a l'altura del que cal esperar-ne: una tasca d'alt nivell i que no obliidi l'aspecte

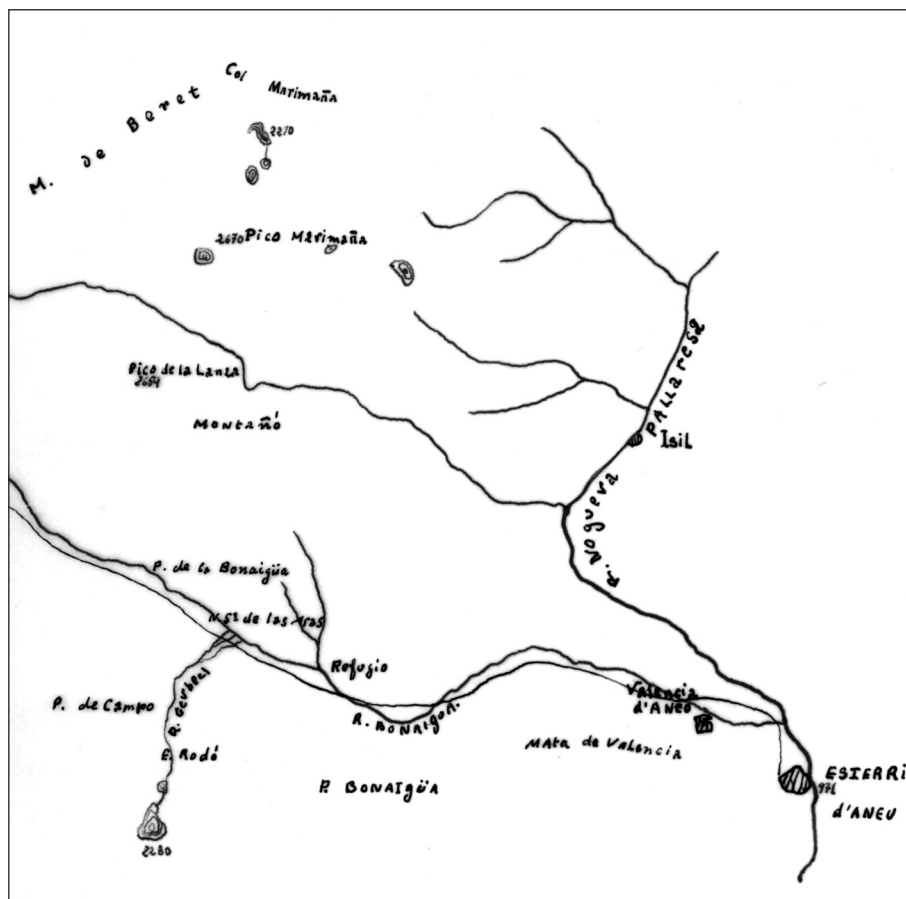

Figura 4. Croquis fet per Josep M. Àlvarez d'una de les parts visitades a l'excursió del curset de 1933 a què fa referència el text. A l'original, l'aigua hi és representada en color blau (Arxiu Històric General de la Universitat de Barcelona).

pràctic i en particular el de camp, allò que va afirmar un dels fàctotums de la pedagogia republicana a la qual hem al·ludit, Manuel B. Cossío, i que és molt important en la nostra matèria: “L'educació consisteix precisament a preparar els homes i les societats per a ser autònoms, i res no es pot aprendre a fer si no és fent-ho” (Xirau, 1945). És ben segur –i aquest treball n'ha presentat mostres– que el senyor Àlvarez compartia aquesta concepció de la docència.

BIBLIOGRAFIA

- ÀLVAREZ, J.M., "Investigaciones sobre atolitos [sic] de peces de España. Sanz Echevarria, J.", *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, 30, (1930), p. 78.
- ÀLVAREZ, J.M., "Los Clupeidos de la Península ibérica y del Rif. Lozano Rey, L.", *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, 30, (1930), p. 78.
- ÀLVAREZ, J.M., "La structure et la biologie des poissons. Roule, L.", *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, 30, (1930), p. 78.
- CAMARASA, J.M. (ED.), *Miscel·lània. Homenatge al Dr. Pius Font i Quer*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1988.
- CAMARASA, J.M., *Cent anys de passió per la natura. Una història de la Institució Catalana d'Història Natural 1899-1999*, Barcelona, Institució Catalana d'Història Natural, 2000.
- CASAS, C., "L'activitat docent del Dr. Pius Font i Quer a la Facultat de Farmàcia de Barcelona", En: *Homenatge de la Facultat de Farmàcia al Dr. Pius Font i Quer en el centenari del seu naixement*, Barcelona, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, 1988, p. 19-42.
- FERRERÓS, J., *Benvolguts absents III*, Figueres, Ajuntament de Figueres, 2006.
- PADROSA, I., *Diccionari biogràfic de l'Alt Empordà*, Girona, Diputació de Girona, 2009.
- REDACCIÓ, "El magisterio de Gerona. Segunda enseñanza. Del colegio subvencionado de San Feliu de Guixols - Una disposición", *La Vanguardia*, dijous 10 de maig de 1934, p. 9.
- SIGUAN, M., *Centenari Joaquim Xirau: 1895-1995*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1995.
- VILANOU, C.; GOTSSENS, J., *Joaquim Xirau Palau. En el centenari del fundador de la Facultat de Pedagogia (1895-1946)*, Argentona, L'Aixernador edicions, 1995.
- XIRAU, J., *Manuel Bartolomé Cossío y la educación en España*, México, D.F., El Colegio de México, 1945.

